

Hamit Zübeyr Koşay (1932). *Halkbilgisi Kılavuzu**

Şenol Çetin Demiral**

Hamit Zübeyr Koşay (1897-1985), arkeoloji, filoloji, etnoloji ve folklor alanlarında ki çalışmalarıyla tanınan bir araştırmacıdır. On altı sene (1927-1931, 1950-1962) Ankara Etnografya Müzesi'nin müdürlüğünü yapmakla beraber, 1973 yılında adı Folklor Araştırmaları Kurumu'na dönüşen, 1955 yılında Fuat Köprülü'nün öncülüğünde açılan Türk Halk Sanatlarını ve Ananelerini Tetkik Cemiyeti'nin üyelerindedir. Berlin Üniversitesi'nde dilbilim ve Türkoloji çalışmaları yapan Koşay'ın başlıca eserleri *Halk Terbiyesi* (1931), *Halkbilgisi Kılavuzu* (1932), *Etnografya ve Folklor Kılavuzu* (1935) ve *Etnografya ve Folklor Araştırması*'dir. Koşay ayrıca Kumtepe, Alacahöyük, Pazarlı ve Pulur gibi yerlerde yapılan kazılar hakkında yazılar yayımlamış; öykü, roman ve şiir alanında da eserler vermiştir. *Halkbilgisi Kılavuzu* ise folklorun niteliği, tanımı, etkileşim halinde olduğu disiplinler ve saha araştırmasındaki yöntemler üzerine yazılmış elli sayfalık bir kitaptır. Beş bölüme ayırabileceğimiz kitap bir denemeyle başlıyor. İkinci bölümün başlığı ise aynı zamanda kitabın yazılma motivasyonunu ifade eden bir savsöz olarak karşımıza çıkıyor: “Milli şuur milli tetkikten doğar”. Bu bölümde halkın unutulmaya yüz tutmuş ve kendi içinde sakladığı yaşamsal faaliyet ve erdemleri anlayıp kullanmanın biricik yolunun halkbilimsel etkinlikten geçtiği vurgulanıyor. Üçüncü bölümde folklorun kısa tarihi hakkında bilgiler verirken çeşitli tanımlamalara başvuran Koşay, dördüncü bölümde halkbilimin ilgili olduğu başlıca disiplinleri ve onlarla kurduğu ilişkiyi açıklıyor. Antropoloji ve etnolojiyle olan münasebetin hemen ardından kitabın yarısını teşkil eden soru cetveli bölümü karşımıza çıkıyor. Burada da iki genel küme etrafında, halkbilimsel araştırmada nelere dikkat edileceği açıklanıyor. Halka ilişkin edebiyat mahsulleri ile halkın *itikat* ve adetlerinin bu iki grubu oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Kitapta eski Türkçe kelimelere sıkça rastlandığı için kitabın halkbilime ilgi duyanlarca bugün anlaşılabilmesi bakımından güncel Türkçeye uyarlanmış bir halinin gerekliliği açıktır. Monografik nitelik taşıyan halkbilimsel makale ve eserler dışında ilk olma özel-

* Ankara: Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş. 50 sayfa.

** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilim Bölümü lisans programı öğrencisi.senolcetindemiral@gmail.com

liği taşıyan bu kılavuz kitabın günümüzde de rahatlıkla okunabilir olması büyük önem taşımaktadır. Buradan yola çıkarak tanıtımı yazarken *Halkbilgisi Kılavuzu*'nu günümüz Türkçesine çevirdim.¹

Milli Talimi Terbiye Heyeti üyelerinden Hüseyin Avni Başman'ın² (1887-1965) “Canı Sıkılmayan İnsanlar” adlı denemesiyle başlayan kılavuzu önce bu metin ekseninde değerlendirmek faydalı olabilir. Halkbilimsel ilginin bilimsel nitelik içeren kaynakları ile sıradan gündelik yaşam arasındaki bağı yalın biçimde özetleyen bu muhasebe, Koşay'ın isteğiyle giriş bölümüne eklenmiştir. Ona göre bu deneme, broşürü hazırlarken nasıl bir amacı takip ettiğini kuvvetle izah etmektedir.

Başman, denemesinde Anadolu'nun güney sahillerindeki kasabalarda karşılaştığı yabancı insanlardan kesit sunmuştur. “Canı sıkılmayan insan” kavramıyla ifade etmeye çalıştığı insan tipi, hayatın olağan akışında kişilerin yapmakla mükellef olduğu işlerle kurdukları ilişkinin bir yönünü ele almaktadır. Canı sıkılmayan insan dendiğinde ne anlaşılması gerektiğini derinlemesine ayırt etmek için sıkıntının modern insandaki tesirine ve yarattığı tahribata; tüm bunların psikolojik ve toplumsal izdüşümüne ayrıca bakmak gerekir. Kanada'da bulunan York Üniversitesi'nde psikoloji profesörü John D. Eastwood,, canı sıkılan insanları ikiye ayırmaktadır; ıvecen yapıda olup sürekli yeni deneyimler arayan insanlar ile bunun tam zıttı olan, dış dünya hakkında endişelere sahip içedönük insanlar. Başman'ın denemesinde bahsettiği ilk kasabada yer alan cevvi rasadat (meteoroloji) istasyonunda çalışan Alman “M.”³, neredeyse hiçbir insanla iletişime geçmeyen ancak kasabadaki tekdüzeliğe rağmen sağlıklı ve müsterih kalabilmiş bir insandır. Bitki ve fotoğraf koleksiyoncusu olan M.'nin diğer kasabadaki P.V. gibi içedönük ve dış dünyayla kapalı devre ilişki kuran biri olduğu söylenebilir. İkinci kasabada yaşayan “P.V.” adlı Hollandalı fransisken⁴ rahibi de, cemaatinin dağılmasına karşın tek başına kalmasını dert etmeyen, Hitit tarihindeki eserleri tasnif etmekten Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türki*'sini tahkik etmeye kadar birçok meşgalesi olan; Avni Bey'in deyimiyle tifüsten ölene dek can sıkıntısı nedir bilmeyen bir insandır. M. ve P.V.'nin muhtelif uğraş ve organik gayelerinin bulunması vurgulanırken, her iki kasabada da genç ve bekarların biricik eğlencesinin kiraathanede laf atmak, kağıt veya tavla oynamak olduğu belirtilmektedir. Bu mukayesenin önemini denemenin son bölümünde Başman'ın kurduğu ilişkiyle anlamaktayız. Denemenin yazarına göre Anadolu'nun büyük ölçekli bir değerlendirmesini yapabilmek için canı sıkılmayan insanlara ihtiyacımız vardır. Hatta buna bağlı olarak batılıların yaşamın belli noktalarında üstün olmalarını sağlayan etkenlerden biri, onlarda canı sıkılmayan insanların nispeten daha çok bulunmasıdır (Koşay, 1932: 7). Bu noktada halkbilimle uğraşacak olan insanların buldukları bölgede kendilerine ilgiler keşfedecek derleme aşamasında da bunları aynı merak ve coşkuyla kayıt altına alacak tıynetle olmalarının Koşay için ne denli mühim olduğunu, bu denemeye kılavuzun hemen girişinde yer vermesinden anlayabiliriz. Folklor ve can sıkıntısı arasındaki bağlantıda lehimize olan durumlardan biri de, son dönem Osmanlı aydını ve bir dönem “Beden Terbiyesi Başmüfettişi” olan Selim Sırrı Tarcan'ın (1874-1957) 1922'de belirttiği üzere dünyanın en meraklı folklorunun Türkiye'de oluşudur (Öztürkmen, 2015: 19).⁵ Son tahlilde sosyal bilimlerle ilgilenen her bireyin canı sıkılmayan insan olma yolundaki çabasının kıymetini vurgulamak doğru olacaktır.

Koşay, alıntıladığı denemenin ardından halk arasında yaşayıp onlara bir yönüyle kılavuz-

luk edeceklere folklor araştırmaları kapsamında Türklüğü tanımak, onun maddi ve manevi unsurlarını bilimsel açıdan tespit etmek için yapacakları sonsuz hizmetler olduğunu hatırlatıyor. Macar etnograf Hermman Antal'dan alıntı yaparken, dikkati her milletin kendine has bir karakteri, özgünlüğü ve fertlik ruhu olduğuna çekiyor. Halkbilimsel araştırmanın konusu olan halk edebiyatı, söylenti, ortak-yaygın görüş, ahlaki yaptırım ve benzerlerinin açığa çıkarılmasının, her milletin toplumsal ilerlemesini ve en yüksek medeni seviyeye çıkarılmasında bir eşik olduğunu vurguluyor. Yazar özel bir noktaya değinerek salt olumlama yapmamakta, halkın ilerlemesine engel teşkil eden sebeplerin de yine folklor yoluyla teşhir edilerek meydana çıkarılmasını önermekte, bunu sağlayabilecek yegâne bilimin halkbilim olduğunu savunmaktadır.

Bir sonraki bölümde folklorun tarihini ve folklor kelimesinin ilk kez nerede, kim tarafından kullanıldığını açıklanıyor. Koşay, halkbilimsel miladı Jacob Grimm'in *Alman Mitolojisi* adlı eseriyle başlatmaktadır. O güne dek halk içerisinde dolaşımda olan efsane, adet, hurafe ve hikayelerin öneminin yeterince kavranamamış olduğunu, Grimm'in bu eserinin milletlerin eski inançları ve bunlara ilişkin anlatıların ne kadar önemli olduğunun küresel ölçekte anlaşılmasına hizmet ettiğini düşünmektedir. Ambrose Merton⁶ takma adıyla *The Athenaeum* dergisinin 22 Ağustos 1846 tarihli sayısında yayımlanan makalesinde ilk kez folklor kelimesini kullanan İngiliz edebiyatçı ve halkbilimci William John Thoms'dan bahsedilmekte ve folklorun etimolojisinden söz edilmektedir. *Folk* kelimesinin İngilizcede daha ziyade avam tabakasını; *people* kelimesinin ise bütün milleti kapsadığını açıklayan Koşay, Thoms ve İngilizlerin *folk* sözü ile kastettiklerinin ananelerini daha çok saklayan avam olduğu belirtilmiştir (Koşay, 1932: 11).

İlerleyen bölümde folklorun ilgili olduğu bilimlerden bahsedilip etnoloji ve antropoloji tanımları yapılıyor. Folkloru etnolojinin bir şubesi olarak gördüğünü ifade eden yazar, etnolojinin *-broşürün yazıldığı dönemde-* iki bağımsızlık alanı kazandığını söylemiştir. Genel olarak halkın maddi ürünlerini toplayıp müzeye koyan ve muhafaza eden kısmının etnografya olduğunu; halk edebiyatı, halk dini, halk ananesi ve adetleriyle ilgilenen alanın da folklor olduğunu belirtmiştir. Bugün etnoloji ve folklor arasındaki ilişkinin hâlâ tartışmalı bir doğrudu bulunduğunu belirtirken, Sedat Veyis Örnek'in (1927-1980) ifadesiyle sosyal bilimlerin çoğunda olduğu gibi halkbilimde de birtakım konuların kesin sınırlarını çizmenin, öteki bilimlerle olan sınır anlaşmazlıklarını önlemenin güç olduğunu söyleyebiliriz (Örnek, 1977: 17).

Koşay *Ameli Tavsiyeler* (uygulamadaki öneriler) bölümünde Finlerin yöntemini uygulamayı önermiş, bu bağlamda toplumu üç gruba ayırmıştır: Bilgisi toplanacak halk kitlesi, bu bilgiyi toplayanlar ve yine bu bilgiyi derleyenler. Bu kategorize edişin ardından saha araştırmasındaki en önemli meselelerden biri olan "halka yabancı gelmemek" durumundan söz etmiştir. Başarıyla toplayıcılık yapmanın ancak halkla iç içe yaşamaktan geçtiğini vurgulanmış, halkın bulunduğu meclislerde eğreti durmamanın en önemli husus olduğu belirtilmiştir. Toplayıcının ne demek olduğunu birkaç cümleyle ifade etmek gerekirse, onun seçilen bölgedeki folklorik kurumların etkinliklerini; töreleri, törenleri, olayları, işlemleri, uygulamaları, gösterileri vb. sistemli bir biçimde saptayan ve bunlara ilişkin verileri birtakım tekniklerle derleyen olarak açıklayabiliriz (Örnek, 1977: 55). Yabancı gelmemekten

anladığımızı derinleştirmek maksadıyla yine Örnek'in kılavuz kitabından faydalanalım: "Görüşmeci, görüşülen kişiden ya da kişilerden gerek yaş, gerek toplumsal mevki, gerek sosyo-ekonomik düzey; kılık-kıyafet, dil, anlatım bakımlarından çok farklıysa, yani görüşmeciyle görüşülen kimse çok açık biçimde birbirlerine ters düşüyorlarsa, bu görüşmenin pek verimli geçmeyeceği daha işin başlangıcında anlaşılır (Örnek, 1977: 59). Koşay'ın kitabına dönecek olursak onun toplama sürecini sormak, araştırmak ve gözetmek safhalarına ayırdığını söyleyebiliriz. Bu bölümde özele indirgenmiş noktaları fazlasıyla ayrıntılandırıldığı için yazarı eleştirmek mümkün.

Yalnızca elli sayfa olan kılavuzun son yirmi beş sayfasında toplayıcılara özel soru cetveli her detayıyla açıklanmıştır. *Braunschweiger Volskunde* (Barunschweiger Halkbilimi) adlı kitabın yazarı Richard Andree'den (1835-1912) esinlenerek sıralanan maddeler, bir bölgenin incelenmesi için nelere bakılması gerektiğinin cevabını içeriyor. Coğrafya, tarih, antropoloji, filolojiyle ilgili maddelerin yanı sıra hayatın en önemli üç geçiş dönemi olan doğum, evlenme ve ölüm adetlerinin incelenmesi gerekliliğine de yer verilmiştir. Burayı takip eden iki başlıktan biri olan halk edebiyatı bölümünde temsili oyunlar, destanlar, büyüler, atasözü, bilmece ve masalların toplanmasına ilişkin öneriler verilmiştir. İkinci bölüm olan "Halk İnanmaları"nda halk adetlerinde doğum, çocukluk ve ergenlik çağı, askerlik, aile hayatı, yemekler, giyinmeler, meslekler, sağlık, ölüm, bayram, hayvan ve bitki, tabiat unsurları, öteki dünya ve tüm bunlara bağlı inanmaların incelenmesi sırasında dikkat edilecek ayrıntılara ve başvurulacak yöntemlere yer verilmiştir.

Kitabın sonunda Koşay'ın belirttiği üzere; *Halkbilgisi Kılavuzu*'nun eksikleri kolayca gösterilebilir. Buna karşın yazıldığı dönem itibarıyla hayli kapsayıcı olan bu kitabın günümüzden eleştirilmesi, bizi anakronizme sürüklenme ihtimalinden dolayı pek yerinde olmayabilir. Yukarıda belirtilen şekliyle, günümüzde geçerliliğini büyük oranda yitirmiş bazı mizansenlere yönelik tavsiyelerin metin boyunca tekrarlandığını söyleyebilir, ikili ilişkilerin öngörülemez yanlarına değinen Koşay'ın eserini bu açılarından eleştirebiliriz.⁷ Kitabın iyi yönlerini söylemek gerekirse, yazarın girişte yer verdiği deneme, bir bakımdan kılavuzdan tam on bir yıl sonra Antoine de Saint-Exupery tarafından yazılan *Küçük Prens*'i hatırlatıyor. Küçük Prens'in gezegenler arasında dolaşması ve orada hayata ilişkin bazı soruların yanıtını teklifsizce araması, onun da bir yönüyle canı sıkılmayan bir toplayıcı olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla kılavuzun olağanın dışında, hatta kimileri tarafından alakasız olduğu şeklinde addedilecek biçimde başlaması, çağrışım zenginliği ve konuyu derinlemesine içselleştirme bakımından faydalıdır. Son olarak Halkbilgisi Kılavuzu'nun tekmil biçimde değerlendirildiğinde çok önemli bir kılavuz kitap olduğunu söylemek mümkün. Özellikle halkbilgisi sahasını gözetenek hazırladığı ve kitabın yarısını oluşturan soru cetveli bütünüyle olmasa da günümüzde hâlâ işler sayılabilir. Halk arasında yaşanmış ve yaşanabilecek sahnelerin vurgulanmasıyla geçmiş ile günümüz arasında bir izlek yaratması ve soru cetveliyle bir sistem sunması bakımından *Halkbilgisi Kılavuzu* öncü bir metindir.

Notlar

- 1 Metnin gerek özgün gerekse günümüz Türkçesine uyarlanmış haline ulaşmak için senolcetindemiral@gmail.com adresi üzerinden iletişime geçebilirsiniz.
- 2 Kitap, 1934'te yürürlüğe giren Soyadı Kanunu'ndan iki yıl önce yazıldığı için Hüseyin Avni Başman'dan *Avni Bey* diye söz edilmektedir.
- 3 Denemede isimler verilmemiş, kişilerden yalnızca ad ve soyadlarının baş harfleriyle bahsedilmiştir.
- 4 13. yüzyılda İtalya'da kurulmuş bir Katolik tarikatı. Kitapta "firansisken" olarak geçmektedir.
- 5 Selim Sırrı Tarcan'ın "Mürebbliler Arasında: Folk-lor" isimli makalesinde geçmektedir; cümle, "... onu yazacak ellere bin buse-i tekrim" diye devam etmektedir.
- 6 Hamit Zübeyr Koşay'ın metninde Ambrose Merton ismi "Albros Melton" diye geçmektedir.
- 7 İkili ilişkilerin öngörülemez yanlarıyla, saha araştırması için gidilen yerde görüşülecek kılavuz kişilerle olan diyalog kastedilmiştir. Genel geçer tespitlerin yanında; "karşıda heves uyandırmak", "kişiyi konuşturmak" ve "bu esnada kayıt almak" gibi konularda evrensel bir yöntem sunulmamaktadır.

Kaynaklar

- Öztürkmen, A. (2015), *Türkiye'de folklor ve milliyetçilik*, İstanbul: İletişim.
- Örnek, S. V. (1977), *Türk halkbilimi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Koşay, H. Z. (1932), *Halkbilgisi kılavuzu*, Ankara: Matbaacılık ve Neşriyat.